УДК 159.99

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2019-4-1>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Олена Вішталенко, Ольга Кириченко, Наталія Юнг

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна, 65082

e-mail: vishtalenko@gmail.com; des1k@mail.ru; nvjung@gmail.com

Стаття направлена на розкриття проблеми становлення й розвитку педагогічної компетенції викладачів вищої школи. Проблема компетентності займає одне із головних місць у дослідженнях педагогів і психологів, що розглядають зміст, види, механізми, детермінанти й умови формування психолого-педагогічної компетентності. Представлено теоретичний аналіз проблеми педагогічної компетенції викладачів ВНЗ, де аналізуються роботи як вітчизняних, так і зарубіжних психологів; робиться аналіз наукової розробленості поняття «педагогічна компетенція», психологічні механізми формування професійної спрямованості, передумови успішності професійної діяльності, а також конкретизуються їх функції в професійній діяльності викладача. Професійно-педагогічна діяльність викладача вузу – це інтегративна, багатофункціональна діяльність, яка включає різні компоненти. Її основною метою виступає навчання професії й професійний розвиток особистості студента, предметом діяльності є процес особистісно-орієнтованої освіти, головним результатом – професійний розвиток особистості. Центральною ланкою в діяльності педагога виступає особистісно орієнтована взаємодія, зумовлена різними цілями, що залежать від професійної компетентності педагога й зумовлене успішністю професійно-педагогічної діяльності. Аналізується проблема педагогічних здібностей, професійних знань, педагогічної техніки й соціально-перцептивної спрямованості особистості викладача вищої школи і його професійно важливих якостей у структурі педагогічної діяльності. Професійна успішність – це складне, динамічне, соціально-психологічне, генералізована якість особистості, заснована на інтеграції когнітивних і емоційно-вольових процесів і яка характеризується суб'єктивним, емоційно-оцінним відношенням до результатів досягнутого професійного рівня, індивідуальним сприйняттям того, наскільки повно використовуються здатності людини й наскільки широкі можливості для самовираження, надавані конкретною професійною діяльністю. Визначені особливості професійної компетентності, соціально-психологічної терпимості, психологічних особливостей викладачів вищої школи. Специфіка діяльності викладача вищої школи визначає конкретний зміст і вимоги до його психологічної компетентності й обґрунтовує критерії й показники професійної успішності.

Ключові слова: педагогічна діяльність викладача вищої школи, педагогічні здібності та професійно важливі якості викладача вищої школи, професійна компетентність викладача вищої школи.

Підвищення якості освіти є однією з актуальних проблем для всього світового співтовариства. Вирішення цієї проблеми пов'язане з модернізацією змісту освіти, оптимізацією способів і технологій організації освітнього процесу, переосмисленням мети й результату освіти.

У нашій країні, де існує велика конкуренція в сфері освітніх послуг якості підготовки фахівців стає головним показником конкурентоспроможності вищого навчального закладу. Важливим фактором, що впливає на якість освітнього процесу, є рівень професійної компетентності викладача вузу.

Освітній процес – це становлення індивідуального образу людини, його цілей, значень, здатностей і цінностей. Професійна діяльність – це робота викладача, покликана забезпечити умови й способи цього становлення. Він є одночасно і суб'єктом, і освітнім процесом у педагогічній діяльності. Викладач виступає організатором і учасником зустрічі поколінь, носієм ціннісно-значеннєвого шару змісту розвитку особистості.

Питання підвищення, удосконалювання компетентності викладачів вищої школи має особливе значення й виявляє всі нові аспекти, тому що йде постійна зміна й модернізація навчального процесу. Лишається фактом, що соціальний статус викладача залишається незмінним: професія належить до розряду низькооплачуваних, отже, є непривабливою. Очевидним є протиріччя: з одного боку, викладацька діяльність виконує важливе завдання в інформаційному суспільстві, має значний освітній потенціал, а з іншого – не забезпечує працівника високим рівнем життя, в зв'язку з чим викладачі мають слабку мотивацію до науково-дослідної діяльності. Проблема підсилюється скороченням інвестування вузів у розвиток професіоналізму викладачів: скорочуються або зовсім відсутні витрати на участь і поїздки викладачів на конференції з метою обміну досвідом і підвищення кваліфікації. У науковому співтоваристві ці питання активно обговорюються, але практично слабо використовуються потенційні внутрішні можливості вузів.

Вища школа повинна дати випускникам систему інтегрованих теоретичних і практичних знань, умінь і навичок, сформувати здатність до соціальної адаптації. Реалізація цих задач сприяє цілісній підготовці фахівця.

Компетентність – це сукупність властивостей (характеристик) особистості, що дозволяють їй якісно виконувати певну діяльність, спрямовану на вирішення проблем (задач) у якій-небудь галузі. Крім поняття «компетентність», розрізняють близьке йому поняття «компетенція» (у науковій літературі вони часто вживаються як синоніми).

Компетенція – це те, на що претендує людина, це коло питань, у яких він добре освічений, має пізнання й досвід. Компетенція – це характеристика місця, а не особи, тобто параметр соціальної ролі людини. Якщо людина відповідає цьому місцю (соціальній ролі), то вважається, що вона має компетентність з даного кола питань.

У структурі професійної компетентності викладача вищої школи виділяються основні блоки: мотиваційно-ціннісний; система професійно важливих якостей; система здібностей викладача (насамперед педагогічних здатностей, що визначають схильність до науки); когнітивний (знання); афективний (позитивне емоційно-оцінне відношення до предмета, що викладається, і його важливості в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців, здатність до емоційно-вольової регуляції поведінки); конативний (професійні вміння й навички, педагогічна техніка, поведінка). Дані структурні компоненти реалізуються у вигляді сформованих універсальних і професійних компетенцій викладача вищої школи. Варто зазначити, що в цій моделі професійної компетентності викладача вищої школи об'єднані показники, які традиційно входили в поняття «педагогічна майстерність» (особистісні якості, знання, уміння викладача) з компетенціями викладача, що служать показниками здатності застосовувати ці знання й уміння на практиці [1].

Компетентність викладача вищої школи багато в чому визначається наявними в нього якостями, які додають своєрідності його спілкуванню зі студентами, визначають швидкість і ступінь оволодіння ним різними вміннями. Крім того, викладач вищої школи є вченим. Важливими для вченого можна вважати наступні особистісні якості (соціально-моральні здібності): спонтанну допитливість (головний стимул для засвоєння необхідних йому спеціальних знань і важливий стимул для власної дослідницької роботи); зростаючий інтерес

до наукових успіхів в інших галузях дослідження; наукову витривалість; вимогливість до себе; дисциплінованість, прагнення до точності результатів; ентузіазм і старанність у роботі; критичність і самокритичність; уміння ладити з людьми. Переважними рисами викладача вищої школи є цілеспрямованість, наполегливість, терплячість, толерантність, здатність до полегшення взаємодії під час спільної діяльності, ненав'язливої допомоги в пошуках способів виявлення і розв'язання проблем, налагодженні комунікативної взаємодії між суб'єктами діяльності, ініціативність, творчий підхід до вирішення кожного завдання виховання, готовність організовувати свою пізнавальну діяльність й інтелектуальну поведінку залежно від мінливих умов тощо.

Психолого-педагогічні уміння представляють сукупність всіляких дій викладача, які співвідносяться з функціями педагогічної діяльності.

А.К. Маркова [2] у своїх роботах описує сім груп основних педагогічних умінь:

– уміння побачити в педагогічній ситуації проблему й оформити її у вигляді педагогічних задач;

– уміння, що відповідає на питання: чому вчити, кого вчити, як вчити;

– уміння вдосконалювати свою роботу;

– прийоми, що сприяють досягненню високих рівнів спілкування;

– уміння актуалізувати й реалізувати свій творчий потенціал;

– уміння визначати характеристики знань, умінь і навичок студентів на початку й наприкінці вивчення навчальної дисципліни; стимулювати їхню готовність до самонавчання й безперервної освіти;

– уміння вести виховну роботу серед студентів.

Відносно педагогічної діяльності переважає підхід виділення її компонентів як щодо самостійних функціональних ролей, для успішного здійснення яких необхідні відповідні здібності. У науковій літературі їм приділено чимало уваги. Стосовно до педагогічної діяльності найбільш глибоке дослідження здібностей провела Н.В. Кузьміна. Вона виділила основні компоненти діяльності педагога, яким відповідають ті або інші здібності: конструктивний (здатність до проектування особистості, змісту, засобів здійснення педагогічних цілей); організаторсько-комунікативний (здатність встановлювати взаємини з вихованцями); гностичний (здатність здобувати й використовувати знання) [3].

У професійній діяльності викладача виділяють чотири групи функцій:

1) навчальна, виховна, розвиваюча, мотивуюча;

2) конструктивна й дослідницька;

3) організаторська й комунікативна;

4) функція самовдосконалення.

Реалізація професійних функцій приводить до утворення трьох основних підструктур особистості педагога: професійної спрямованості, професійної компетентності, професійно-важливих якостей особистості.

Психологічною основою компетенції є готовність до постійного підвищення своєї кваліфікації, мобільності професійних функцій.

Компетентний викладач неодмінно є й гарним методистом. Він володіє не тільки науковими знаннями й методами в дисципліни, що викладає, але й методикою (технологією) навчання цієї дисципліни. Знання методики дозволяє викладачеві представити досліджуваний матеріал у вигляді системи пізнавальних завдань, послідовне рішення яких повинне привести студента до оволодіння змістом навчальної дисципліни.

Основними психологічними умовами, що зумовлюють ефективність індивідуально-професійного розвитку й самовизначення викладача, можна вважати спеціальну професійну підготовку й досвід роботи у вузі. До психологічних факторів належать зміст ціннісно-значеннєвої сфери особистості викладача, якість мотивації на науково-дослідну, методичну й власне педагогічну професійну діяльність, особливості особистості викладача, які акумулюються в професійно важливих якостях [4].

До психологічних умов розвитку професіоналізму викладача належить також досвід роботи у вузі, оскільки досягнення відповідності хоча б нормативним вимогам до професіонала неможливо без занурення в практику професійної діяльності.

Педагогічна майстерність – високий рівень оволодіння педагогічною діяльністю, комплекс спеціальних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей особистості, що дозволяють педагогові ефективно керувати учбово-пізнавальною діяльністю учнів і здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив і взаємодію [5].

Центральним компонентом педагогічної майстерності вважається розвинене психолого-педагогічне мислення, що зумовлює творчість у педагогічній діяльності й характеризується самостійністю, гнучкістю й швидкістю [6].

У роботах різних авторів, які займаються проблематикою педагогічної майстерності, простежуються наступні психолого-педагогічні фактори: рішучість і вміння домагатися виконання своїх вимог; розумна строгість і вимогливість; бажання й готовність допомогти студенту в освоєнні предмета, зміцнити його впевненість у собі; дотримання педагогічного такту дозволить не тільки уникнути конфліктів зі студентами, але й у разі потреби свідомо піти на конфлікт, щоб розв'язати будь-яке протиріччя; витримка, терпіння, чуйність, доброзичливість, щирість у відносинах, виваженість у поведінці, урівноваженість у вимогах; викладач як особистий приклад: у відношенні до справи, до своїх обов'язків, до суспільної праці, в умінні поважати чужу, нехай навіть помилкову думку, у міру вимагати й за необхідністю допомагати; розвиток спостережливості й спритності; важливим у діяльності викладача є його здатність володіти увагою студентської аудиторії [7].

На основі аналізу робіт з досліджуваної проблеми стає зрозумілим, що психологічна структура діяльності викладача містить його власний науковий пошук, що характеризує педагогічну майстерність. Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога.

Майстерність викладача є синтезом теоретичних знань і практичних умінь. Рівень педагогічної майстерності залежить від ступеня засвоєння ним прийомів педагогічного впливу й адекватності очікувань, приписуваних йому студентом, що перебуває з ним у взаємодії.

Формування педагогічної майстерності ґрунтується насамперед на концепції відомих педагогів минулого (Я. Коменський, А. Духнович, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський), у працях яких акцентується увага на значенні творчості особистості вчителя. Різні аспекти професійної підготовки вчителя знайшли своє відображення в педагогіці (А. Абдуліна, А. Алексюк, Д. Белухин, М. Евтух, В. Гончаренко, А. Киричук, Н. Кузьміна, В. Лозова, А. Піхота, Л. Рувинський, А. Сисоєва, М. Солдатенко, Л. Спирин, А. Щербаков і інші). Шляхи вдосконалювання педагогічної майстерності розглядаються сучасними педагогами й психологами (В. Бондар, Г. Васянович, А. Зязюн, Н. Ничкало, А. Семиченко, В. Сластьонін, А. Скрипченко)

У постійно мінливому суспільстві є потреба у вихованні розвитої особистості, здатної направити свою життєдіяльність у русло гуманістичного розвитку суспільства й саморозвитку на основі засвоєння загальнолюдських цінностей.

Таким чином, серед найважливіших компонентів педагогічної майстерності викладача вищої школи можна виділити такі компоненти, як широка загальна ерудиція й мовна культура, спеціальні знання й творчий підхід до методичних основ навчання; професійно педагогічні знання, уміння й навички, ефективне педагогічне спілкування й особистісні якості педагога.

Список використаної літератури

1. Галкина Е.В., Харламова Ю.А. Гностическая деятельность педагога в рамках университетского образовательного комплекса. URL: http://rspu.edu.ru/conferences/conference4/konf_galkina.html.
2. Степанов Р.И. Технологический подход к гуманизации образования. *Наука и образование*. Москва, 2003. № 3.
3. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности педагога и мастера производственного обучения, Москва : Высшая школа, 1990. 119 с.
4. Пинчук Л.Н. О педагогическом мастерстве преподавателя высшей школы. *Вісник Запорізького національного університету* № 2(13), 2010. С. 106–110.
5. Кузьминский А.И. Словарь педагогических терминов. Москва, Ростов-на-Дону : Издательский центр «МарТ», 2005.
6. Белялова М.А. Исследовательское мышление и исследовательские умения студента в обеспечении качества современного профессионального образования. *Международный журнал экспериментального образования*. Краснодар, 2014.
7. Педагогічна майстерність : підручн. / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І.А. Зязюна. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PEDAGOGICAL COMPETENCE OF HIGH SCHOOL TEACHERS

Olena Vishtalenko, Olha Kyrychenko, Nataliia Yunh

I. I. Mechnikov National University of Odessa,

Dvoryanska Str., 2, Odesa, Ukraine, 65082

e-mail: vishtalenko@gmail.com; des1k@mail.ru; nvjung@gmail.com

The article is aimed at disclosing the problem of formation and development of pedagogical competence of high school teachers. The problem of competence is one of the main places of research teachers and psychologists who consider the content, types, mechanisms, determinants and conditions for the formation of psychological and pedagogical competence. A theoretical analysis of the problem of pedagogical competence of university teachers is presented, where the works of both domestic and foreign psychologists are analyzed; an analysis is made of the scientific elaboration of the concept "pedagogical competence", the psychological mechanisms for the formation of a professional orientation, the prerequisites for the success of a professional activity, and their functions in the teacher's professional activities are specified. The professional and pedagogical activity of a university teacher is an integrative, multifunctional activity that includes various components. The main goal is teaching of profession and professional development of student's personality, the subject of activity is a process of person-centered education, the main result is a professional development of the individual. The central element in the activity of a teacher is personal oriented interaction, due to different goals, which depends on professional

competence of the teacher and due to success of professional-pedagogical activity. There is an analysis of the problem of pedagogical abilities, professional knowledge, pedagogical techniques and social perceptive orientation of personality of a high school teacher and his professional important qualities in the structure of pedagogical activity. Professional success is a complex, dynamic, socio-psychological quality of an individual, based on the integration of cognitive and emotional-volitional processes and characterized by a subjective, emotional-evaluative attitude to the results of the achieved professional level, individual perception of how fully the person's abilities and how wide opportunities for self-expression provided by a particular professional activity. Certain features of professional competence, socio-psychological tolerance, psychological characteristic teachers of high education. The specifics of activity of a high education teacher determines the specific content and requirements for his psychological competence and substantiates the criteria and indicators of professional success.

Key words: pedagogical activity of a high school teacher, pedagogical abilities and professionally important qualities of a high school teacher, professional competence of a high school teacher.